

A crise do sistema político da Restauración.

O Desastre de 1898 alentou as críticas ao sistema político da Restauración e actuaría como catalizador das forzas políticas e sociais opostas ao réxime canovista (republicanismo, nacionalismos subestatais, movemento obreiro). Ademais, dende comezos do século XX, a quenda dinástica amosou síntomas de esgotamento. Malia os intentos de reforma do impulsados dende dentro, o sistema político non deu avanzado cara a súa democratización. Por outra banda, a presión exercida dende fora pola crecente mobilización política e social tampouco abondou para forzar a súa ruptura.

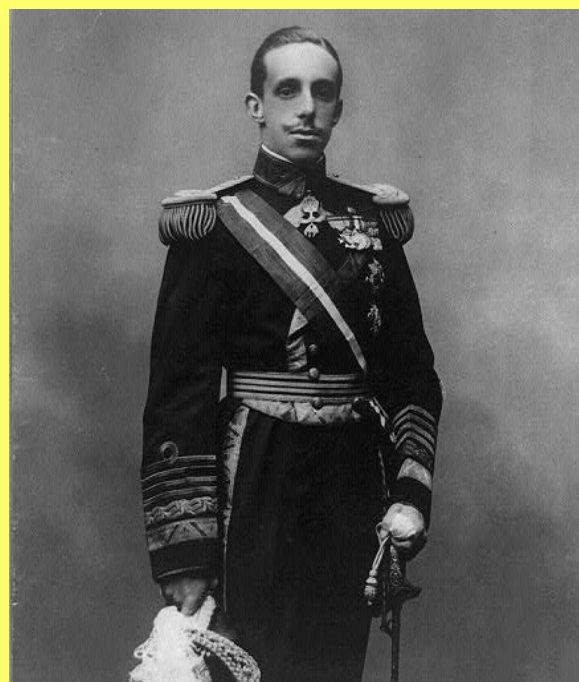
Dende 1914, as tensións non deixaron de agravarse. O réxime sobreviviu como puido á tripla crise de 1917. Pero, tras ela, os problemas non deixarían de multiplicarse: conflictividade social, violencia desatada, desafío militar, axitación nacionalista, desafíos militares... axitación nacionalista, etc. Ademais, a aventura colonial en Marrocos conducía a unha nova desfeita en Annual (1921). Neste contexto, a deriva autoritaria de importantes sectores conservadores e da mesma Coroa prepararon o camiño para o golpe de Estado do xeneral Primo de Rivera en 1923, que poría fin ao réxime constitucional de 1876.

As consecuencias do Desastre do 98.

A guerra de Cuba (1895-1898) e a derrota militar ante os EEUU (1898) tiveron un **saldo humano e económico moi negativo**:

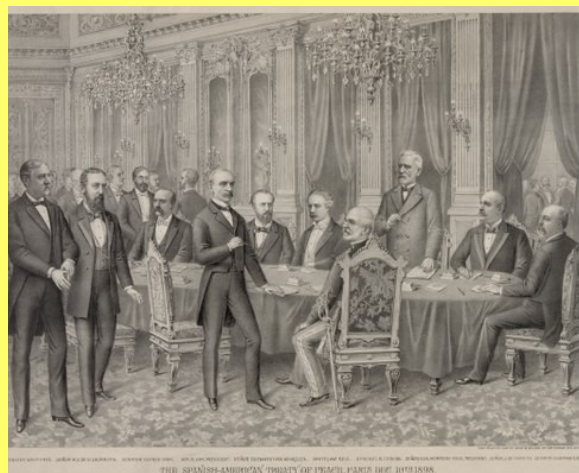
- Máis de **50.000 soldados perderon a vida** en Cuba durante o conflito. Só o 5% caeron por causa dos combates. O resto foron vítimas das penosas condicións do servizo e da *febre amarela*. Moitos dos repatriados en condicións lamentables nos barcos da Compañía Transatlántica volveron eivados e enfermos. O estendido antimilitarismo popular sumaría novos argumentos.
- A contía da **débeda pública** subiu ata representar o 124% do PIB en 1902. A **perda do mercado colonial** provocou graves problemas nos sectores máis ligados a el (téxtil catalán, industria fariñeira, etc.) dependentes del como o téxtil catalán ou a industria fariñeira. Aínda

Alfonso XIII (c. 1914)

[Dominio público], dende [Library of Congress](#)

Representación da sinatura do Tratado da París (decembro de 1898), que puña fin á guerra hispano-norteamericana.

Kurz and Allison, [Dominio público], [Wikimedia Commons](#).

así, a **reforma fiscal de Fernández Villaverde** (1899) permitiu afrontar o saneamento das contas públicas. Ademais, a **repatriación masiva de capitais españois** dende as Antillas, estimada nuns 1.600 millóns de ptas., alentou os investimentos en diversas actividades produtivas e na banca.

En termos políticos, o Desastre non significou unha crise de Estado nin provocou ningún cambio político inmediato. Os mesmos partidos da quenda e os mesmos gobernos fabricados dende o trono seguirían alternándose no poder durante vinte e cinco anos máis. Isto non quere dicir que non tivese efectos relevantes:

- Abriuse un **amplo debate intelectual** sobre os males da nación española e as medidas que cumpría adoptar para solucionarlos [DOC. 1], que callaría no rexeneracionismo e alentaría tanto o nacionalismo español como os nacionalismos subestatais (catalán, vasco, galego).
- A fin do imperio ultramarino acrecentou o **interese por ampliar a presenza española no norte de África** (africanismo).
- A perda do mercado colonial intensificou o **xiro proteccionista e nacionalista da política económica** española inaugurado en 1891.
- A derrota alimentou entre o **resentimento dos oficiais do exército**. Moitos culpaban aos políticos da desfeita. Ademais, coa fin das hostilidades, as tentacións militaristas ían prender nunha **oficialidade sobredimensionada** (23.000 xefes e oficiais para 80.000 soldados), con escasas posibilidades de promoción, mal pagada e peor dotada. Mentres, o inxusto sistema de recrutamento e o habitual recurso ao exército para manter a orde durante os conflitos sociais alimentaban un estendido **antimilitarismo popular**.

Caricatura publicada na revista satírica norteamericana *Puck* co pé “Agardando polo veredicto”.

A Historia xulga a morte de España. Asisten a ela as potencias europeas (Gran Bretaña e Alemaña en primeiro plano, Francia, Rusia, Austria-Hungría e Italia). Os Estados Unidos, representados pola imaxe do tío Sam, agardan. A carón do cadáver, aparece unha evidencia, unha, navalla ensanguentada, que sinala o culpable. Nela hai unha inscrición: *estupidez*.

Louis Dalrymple [Dominio público], Wikimedia Commons.

DOC. 1: *España sen pulso*, artigo do líder conservador F. Silvela (*El Tiempo*, 16-VIII-1898).

“Os doutores da política e os facultativos de cabeceira estudarán, sen dúbida, o mal; discutirán sobre as súas orixes, súa clasificación e seus remedios; pero o máis alleo á ciencia que preste algunha atención ós asuntos públicos observa este singular estado de España: “Onde queira que se poña o tacto, non se atopa o pulso” (...). Monárquicos, republicanos, conservadores, liberais, todos os que teñan algún interese en que este corpo nacional viva, é necesario que se alarmen e preocupen con tal suceso (...). A guerra cos ingratos fillos de Cuba non moveu unha soa fibra do sentimento popular. Falaban con elocuencia os oradores nas cámaras de sacrificar a última peseta e derramar o último sangue... dos demais; obsequiaban os Concellos ós soldados, que saudaban e marchaban submisos; soaba a marcha de Cádiz; aplaudía a prensa, e o país, inerte, deixaba facer (...). Faise a paz, a razón aconséllao, os homes de sereno xuízo non a discuten; pero ela significa o noso vencemento, a expulsión da nosa bandeira das terras que descubrimos e conquistamos (...). Todos agardaban ou temían algún estremecemento da conciencia popular; só se advirte unha nube xeral de silenciosa tristeza que presta como fondo gris ó cadro, pero sen alterar vidas, nin costumes, nin diversións, nin submisión ó que sen saber por que nin para que, lle toque ocupar o Goberno (...)

O rexeneracionismo.

A reacción intelectual fronte ao Desastre deu pulo a unha ampla e heteroxénea corrente de opinión que chamaba á rexeneración de España. No **rexeneracionismo** convivían círculos e personalidades moi diversas (J. Costa, R. Macías Picavea, R. Altamira, etc.) que compartían algúns trazos comúns:

- Unha **visión pesimista da realidade española**.

- Unha **crítica frontal ao sistema político** que non negaba as súas posibilidades de evolución: cumpría ampliar a participación política a novos sectores sociais excluídos pola oligarquía dominante, arrincar de raíz o caciquismo, moralizar os procesos electorais...
- A **proposta de fondas transformacións** en tódolos eidos (económico, social, político, cultural) para a rexeneración do país.

O aragonés **Joaquín Costa** foi sen dúbida a figura sobranceira deste movemento. A súa investigación sobre o sistema político da Restauración (*Oligarquía e caciquismo como forma de goberno de España*, 1901) e as súas propostas para a modernización e europeización de España baixo o lema “*despensa e escola*” tiveron un amplo eco. Esixían unha maior intervención do Estado na vida económica e social: apoio á educación, obras públicas, *política hidráulica*, defensa da pequena e mediana explotación campesiña [DOC. 2]. A súa proposta de que o país requiría un *cirurxán de ferro*, un home firme que baseado nun amplo voto popular puidese acometer sen contemplacións as reformas que o país requiría, foi apropiada polos ditadores españois do século XX (Primo de Rivera, Franco) para presentárense como herdeiros do rexeneracionismo.

Sen embargo, o rexeneracionismo costista fracasou politicamente. O proxecto da *Unión Nacional* (1900) impulsado por J. Costa, B. Paraíso e S. Alba como alternativa aos partidos dinásticos e á *vella política* non deu mobilizado ás *clases neutras* (medias) e acabou disolvéndose.

Pero o rexeneracionismo inspirou tamén os intentos de reforma dende dentro do sistema político da Restauración (Silvela, Maura, Canalejas). As súas ideas foron tamén recollidas polos intelectuais das xeracións de 1898 e 1914 e foron, así mesmo, asumidas polas forzas republicanas e de esquerda como base dos seus proxectos de transformación da vida española.

Joaquín Costa

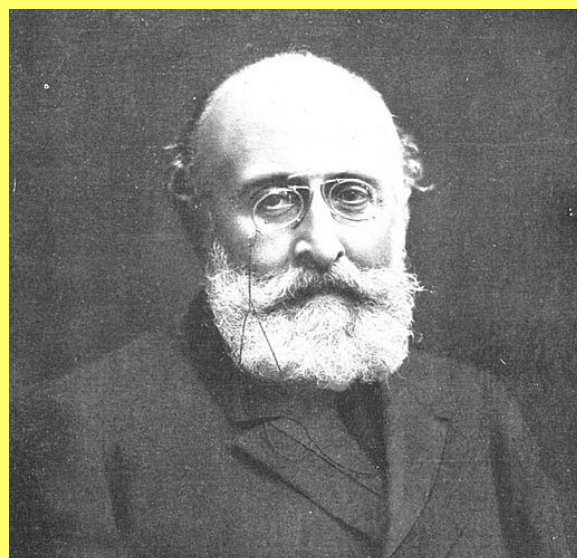

J. Company [Dominio público], dende Wikimedia Commons

DOC. 2: O rexeneracionismo costista (*La tierra y la cuestión social*, 1898)

Despois de medio século de asonadas, pronunciamentos, manifestos, revolucións, fusilamentos, cambios de réxime e de dinastía, proclamación de Constitucións bautizadas pomposamente co ditado de democráticas, as "liberdades" chegaron, temos o que se pedía: Constitución liberal, xuízo por xurados, sufraxio universal, dereitos individuais, pero seguimos o mesmo que estabamos: o pobo xeme na mesma servidume que antes, a liberdade non penetrou no seu fogar, a súa mísera sorte non cambiou no máis mínimo, como non sexa para empeorar; aquel medio século de propagandas e combates heroicos pola liberdade desembocou nun inmenso fracaso; o réxime liberal fixo bancarrota. E sabedes por que? Porque esa liberdade non se coidaron máis que de escribila na "Gaceta", crendo que a iso se reducía todo; porque non se coidaron de afianzala dándolle corpo e raíz no cerebro e no estómago: no cerebro, mellorando e universalizando a instrución; no estómago, promovendo unha transformación fonda da agricultura, que a faga producir dobre que no presente e diminúa o prezo das subsistencias, e, mediante a difusión da propiedade territorial, elevando aos braceiros á condición de terratenentes.

Francisco Silvela (1905)

Kaulak [Dominio público], Wikimedia Commons

O rexeneracionismo dos partidos dinásticos.

Durante os primeiros anos do reinado de Alfonso XIII (1902-31), houbo varios intentos de levar a cabo reformas significativas do sistema da Restauración dende dentro. Promotores destes proxectos habían ser Francisco Silvela e Antonio Maura, dende as filas conservadoras, e José Canalejas, dende as liberais.

Francisco Silvela.

Sucesor de Cánovas á fronte do Partido Conservador e presidente do goberno entre durante breves períodos entre 1899 e 1903, **Francisco Silvela** incorporou aos seus gabinetes a figuras de talante reformista, como o xeneral Polavieja, o facendista Fernández Villaverde e o catalanista Durán i Bas. As boas intencións de Silvela traducíronse nun pobre balance:

- ◆ A **reforma fiscal de Fernández Villaverde** permitiu reducir o endebedamento público, que medrara exponencialmente a raíz do conflito cubano, pero a pretensión de trasladar unha parte da carga tributaria sobre as actividades industriais e comerciais desencadeou a protesta da burguesía e das clases medias catalás, que mesmo recorreron a unha folga de contribuíntes (o *tancament de caixes*).
- ◆ As **propostas descentralizadoras de Durán i Bas** non tiveron apoio nin no resto do goberno nin no Partido Conservador.

O fracaso da experiencia rexeneracionista de Silvela contribuíu ao afastamento da burguesía catalá dos partidos turnistas e ao seu aliñamento político co nacionalismo conservador representado pola *Lliga*.

Antonio Maura.

O político mallorquino **Antonio Maura**, líder do Partido Conservador e presidente do goberno en diversas ocasións (1903-1904, 1907-1909, 1918, 1919, 1921-1922) foi consciente da necesidade dunha profunda reforma do sistema político orientada dende o poder (*a revolución dende arriba*), baixo presupostos claramente conservadores [DOC.3]. Durante o chamado *gobierno largo* (1907-1909) promoveu unha serie de medidas intervencionistas en materia económica e social acompañadas de importantes disposicións políticas:

- A **Lei Electoral de 1907** pretendía de moralizar o proceso electoral, acabar co caciquismo e favorecer a mobilización cidadá. Para isto, introducía o sufraxio obrigatorio e unha certa supervisión xudicial sobre o proceso electoral. Sen embargo, os seus efectos habían ser practicamente nulos. Ademais, o artigo 29 da lei (o *carallo vinte e nove*), que prevía non celebrar eleccións naquelas circunscripcións onde se presentase un número de candidatos

Antonio Maura, no centro con chisteira, falando con xornalistas (1913)

J. Demaría López [Dominio público], Wikimedia Commons

DOC. 3: A revolución dende arriba, segundo A. Maura (*El Español*, 19-I-1902).

"Agora cómpre máis ca nunca que a nación sinta o alento de que o poder público asiste ás súas necesidades e emprenda sequera o camiño daquela rexeneración tan cantada en van en tódalas linguas. Xan non hai tempo nin para a orde nin para o método, non se pode ir con parsimonia na realización da obra, hai que facer a revolución dende o Goberno porque, se non, farase dende abaixo e será desoladora, ineficaz e vergoñenta e probablemente a disolución da nación española. Levar ao pobo esa revolución é instantaneamente devolver ao pobo a confianza en si mesmo, aquela que vos dicía cando vos pintaba como se sente morrer un Estado a quen ninguén acomete."

igual ao de postos a cubrir, favoreceu a exclusión de candidatos incómodos e privou do dereito de voto a unha elevada porción do electorado.

- A **Lei de Administración Local de 1907** consagraba o principio da autonomía local e, en liña coas demandas catalanistas, posibilitaba a agrupación das deputacións provinciais en mancomunidades.

O goberno de Maura caería a raíz dos sucesos da **Semana Tráxica** de Barcelona (26-31 de xullo de 1909). As protestas contra a mobilización de reservistas para Marrocos a raíz do desastre do *Barranco do Lobo*, derivaron nunha folga xeral [DOC. 4], convocada por anarquistas, socialistas e republicanos lerrouxistas, e nunha insurrección popular acompañada de numerosos episodios de violencia anticlerical (saqueos, profanacións, incendios de igrexas e conventos). O goberno declarou o estado de guerra e o exército restableceu a orde. Os procesos contra os supostos instigadores foron seguidos de numerosas execucións, entre elas a do pedagogo libertario F. Ferrer i Guardia, fusilado tras un xuízo inzado de irregularidades.

A brutal represión desencadeou unha ondata de mobilizacións e protestas tanto no interior como en diversos países europeos (Portugal, Bélxica, Francia, R. Unido, Italia). Baixo o lema *Maura no!* uníronse republicanos e socialistas, que se acabaría aliados electoralmente na *conxunción*, e mesmo os liberais dinásticos, violando as normas non escritas da quenda canovista. Finalmente, Alfonso XIII non ratificou a súa confianza en Maura, quen, malia dispoñer dunha ampla maioría parlamentaria, veuse forzado a dimitir.

Maura volveu brevemente en diversas ocasións á presidencia de goberno sen que o seu proxecto rexeneracionista avanzase. Arredor da súa figura foise articulando un notable movemento político conservador, o **maurismo**, influente entre sectores novos da clase media conservadora e católica e canteira de notables personalidades políticas (J. Calvo Sotelo, M. Maura, A. Ossorio y Gallardo).

Barricada en Barcelona durante a *Semana Tráxica*.

Adolf Mas i Ginestà [Dominio público], Wikimedia Commons

**DOC. 4: A reacción popular contra a guerra de Marrocos
(Proclama da Asemblea Obreira de Terrassa, 21-VII-1909).**

"Considerando que a guerra é unha consecuencia fatal do réxime de produción capitalista; considerando ademais que dado o sistema español de recrutamento do exército, só os obreiros fan a guerra que os burgueses declaran. A asemblea protesta enerxicamente:

- 1. Contra a acción do goberno español en Marrocos.*
- 2. Contra os procedementos de certas damas da aristocracia, que insultaron a dor dos reservistas, das súas mulleres e dos seus fillos, dándolles medallas e escapularios, en vez de proporcionarlles os medios de subsistencia, que lles arrebatan coa marcha do xefe de familia.*
- 3. Contra o envío á guerra de cidadáns útiles á produción, e en xeral, indiferentes ó triunfo da cruz sobre a media lúa, cando se poderían formar rexementos de curas e de freires que, ademais, de estar directamente interesados no éxito da relixión católica, non teñen familia, nin fogar, nin son de utilidade algunha ó país, e*
- 4. Contra a actitude dos deputados republicanos que ostentando un mandato do pobo non aproveitaron súa inmunidade parlamentaria para poñerse á fronte das masas na súa protesta contra a guerra. E compromete á clase obreira a concentrar todas as súas forzas, por se tivera que declararse a folga xeral para obrigar ó goberno a respectar os dereitos que teñen os marroquís a conservar intacta a independencia da súa patria.*

La ciutat cremada (Barcelona, 1909).

[Dominio público], Wikimedia Commons

José Canalejas.

Tras o breve goberno de S. Moret, Alfonso XIII convocou para encabezar o executivo ao ferrolán José Canalejas, representante da facción máis esquerdista (*demócrata*) do Partido Liberal. Presidiu o goberno entre 1910 e 1912 e impulsou un proxecto de reformas en diferentes eidos:

- Un maior **intervencionismo estatal en materia social e laboral**: durante o seu breve mandato aprobáronse numerosas normas relativas á regulación da duración da xornada, do dereito de folga e da negociación colectiva, do traballo infantil e feminino, dos accidentes de traballo, etc.
- A **secularización da vida política**: malia o ton conciliador das propostas de Canalejas, a reacción clerical foi formidable. A *Lei de Congregacións Religiosas (lei do cadeado)*, aprobada a finais de 1910, que pretendía limitar a implantación en España de ordes relixiosas, tivo que facer fronte a unha forte mobilización da opinión católica e ata un conato de ruptura de relacións coa Santa Sede. A norma que eximía aos fillos de país non católicos do ensino da relixión tivo que agardar a 1913.
- As **intencións descentralizadoras** plasmáronse na *Lei de Mancomunidades Provinciais* (1913) [DOC. 5] que amosaba certa sensibilidade cara as moderadas demandas do catalanismo conservador e posibilitou a creación da *Mancomunitat catalá*.
- Algunhas medidas pretenderon responder, sen moito éxito, a **demandas populares** longamente sentidas: a supresión do imposto de consumos tivo escasos efectos prácticos xa que moitos concellos prorrogaron o seu cobro; a Lei de Servizo Militar Obrigatorio (1912) suprimía posibilidade de redención en metálico en caso de guerra pero establecía a figura privilexiada do *soldado de cota* en tempo de paz.

Canalejas conseguiu manter unido ao Partido Liberal e achegou o apoio de boa parte do republicanismo ás súas políticas. Tivo que facer fronte á contestación católica e unha aguda conflictividade social. En 1911, as novas operacións militares no norte de África desencadearon protestas masivas. Estouraron folgas por todo o país. En moitas ocasións as reivindicacións laborais e o rexeitamento da guerra en Marrocos presentáronse unidas. Como sempre, o goberno recorreu ao exército para someter a contestación. As detencións foron numerosas, a nacente CNT foi

DOC. 5: Real Decreto sobre Mancomunidades (1913).

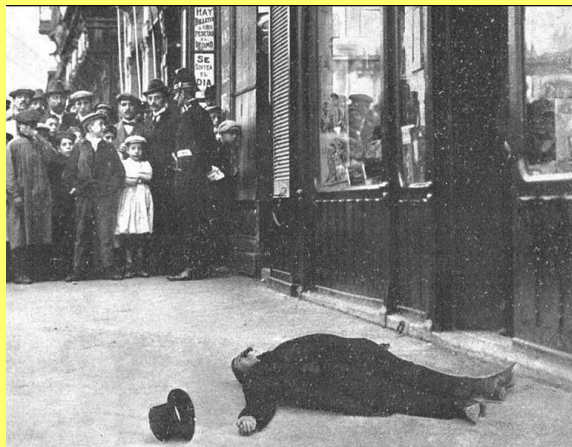
Art. 1º. Para fins exclusivamente administrativos que sexan da competencia das provincias, poderán estas mancomunarse. A iniciativa para procuralo poderá partir do Goberno, de calquera das Deputacións Provinciais ou dun ou de varios Concellos que xunten o 10 por 100 canto menos dos habitantes das respectivas provincias. As Corporacións solicitadas ou requiridas pola entidade iniciadora da mancomunidad, cando estean dispostas a concertarse, designarán os seus representantes e unha vez reunidos procederán estes á redacción do oportuno proxecto. [...] As Deputacións acordarán logo separadamente se aproban ou non as bases que resultasen aprobadas na reunión xeral. Unha vez aceptado o acordo ou proxecto polo voto da maioría absoluta de cada unha das Deputacións interesadas, elevarase e someterase á aprobación do Goberno [...] Se o goberno concede a autorización, a mancomunidad constituirase con plena e absoluta capacidade e personalidade xurídicas para cumprir os fins taxativamente consignados no acordo ou proposta.

Con exclusiva relación aos mesmos, representados polo seu Presidente e por medio dunha xunta xeral dos deputados das provincias asociadas e dun Consello permanente nomeado por estas, poderá exercer as facultades e realizar os servizos que poidan concedérselle, de entre os que por lei correspondan exclusivamente ás Deputacións Provinciais. [...]

O Goberno, por Real decreto acordado en Consello de Ministros, a proposta do da Gobernación, poderá ordenar a disolución da mancomunidad, sempre que nos seus acordos e propostas resulte infrinxida algunha lei do Reino ou, cando de aqueles poida inferirse algún perigo para a orde pública ou os altos intereses da Nación [...]

As mancomunidades, unha vez constituídas, poderán solicitar delegación de servizos determinados e facultades propias da Administración Central. A proposta será elevada ao Goberno e, en ningún caso, poderá este resolver sen obter antes das Cortes unha lei especial de concesión. [...]

O cadáver de Canalejas tras o atentado de Pardiñas (1912).

[Dominio público], Wikimedia Commons

ilegalizada e moitas organizacións socialistas clausuradas. Neste contexto, Canalejas foi asasinado na madrileña Porta do Sol polo anarquista Manuel Pardiñas. A súa morte semellou por fin as posibilidades de reforma do sistema político da Restauración.

A descomposición do sistema de quenda.

Dende os primeiros anos do século XX, coincidindo coa chegada ó trono de Alfonso XIII (1902), a quenda pacífica comezou a dar síntomas de esgotamento. Aínda que liberais e conservadores seguisen alternándose no poder ata 1923, os problemas para formar maiorías estables de goberno acrecentáronse. Dous factores explican esta situación: a actuación do monarca e a crise de liderado dos partidos dinásticos.

A actuación de Alfonso XIII.

Fronte ao papel rigorosamente arbitral asumido polos seus pais, a actuación de Alfonso XIII dende o seu acceso ao trono en 1902 caracterizouse por un constante intervencionismo na vida política, mesmo nas disputas internas no seo dos partidos dinásticos. En moitas ocasións, as crises de goberno non serían o resultado de derrotas parlamentarias senón da vontade real (*crises orientais*).

Por outro lado, o rei, como de xefe supremo das forzas armadas, fortaleceu a súa relación directa cos mandos militares. Á marxe do poder civil, Alfonso XIII interviría nos nomeamentos e ascensos e apoiaría en moitas ocasións (o incidente do *Cu Cut* en 1905, o movemento das Xuntas de Defensa dende 1916) as demandas dos oficiais fronte ao poder civil. Contribuiría así a que os militares recuperasen un papel na vida política que o deseño canovista pretendiera evitar.

Valéndose das enormes prerrogativas que a Constitución de 1876 lle concedía [DOC. 6], Alfonso XIII non foi dende logo un factor favorable á transformación do réxime canovista.

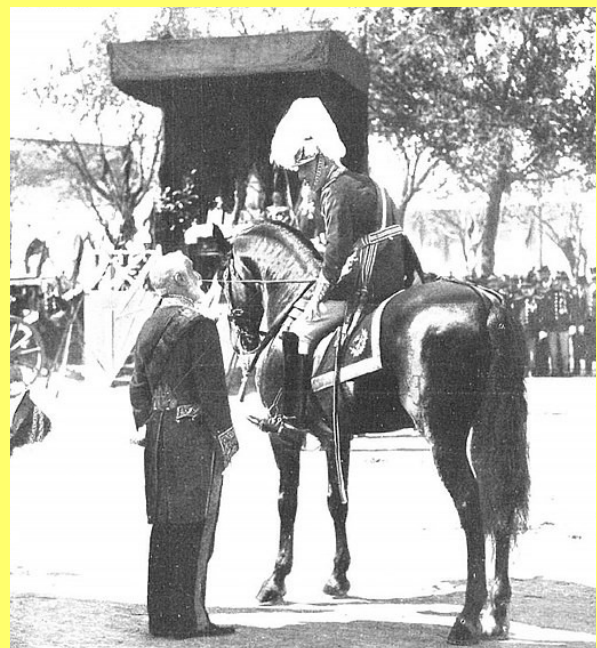
A crise de liderado dos partidos dinásticos.

Tras a morte de Cánovas (1897) e Sagasta (1903), fixose evidente a división dos partidos dinásticos, divididos en múltiples faccións personalistas. As rivalidades persoais polo liderado no seo dos conservadores (Silvela contra Romero Robledo, Maura contra Dato) e dos liberais (Montero Ríos vs. Moret, García Prieto vs. Romanones), frecuentemente instrumentalizadas polo

DOC. 6: O papel de Alfonso XIII, segundo o conde de Romanones (*Notas de una vida, 1901-1912, 1945*).

"Tras breves palabras de saúdo de Sagasta [...], o Rei [no seu primeiro Consello de Ministros], como se na súa vida non fixese outra cousa que presidir ministros, con gran desenvoltura, dirixíndose ao [ministro] de Guerra en ton imperativo, someteuno a detido interrogatorio sobre as causas motivadoras do peche decretado das Academias militares [...] Logo dunha breve pausa, o monarca, tomando na súa man a Constitución, leu o caso 8º do artigo 54 e, a xeito de comentario dixo: "Como acaban vostedes de escoitar, a Constitución confíreme a concesión de honras, títulos e grandezas; por iso advírtolles que o uso deste dereito resérvome por completo. Gran sorpresa produciron as súas palabras. [...]"

Alfonso XIII, de a cabalo, conversando con Antonio Maura (1909)

J.L. Demaría López Campúa [Dominio público], Wikimedia Commons

monarca, e as disputas entre as diversas faccións clientelares fracturaron os partidos dinásticos e imposibilitaron maiorías parlamentarias e gobernos sólidos.

Aínda que as irregularidades electorais se facían cada vez máis escandalosas, medraron as dificultades para constituír maiorías parlamentarias estables. Houbo dez eleccións xerais entre 1903 e 1923 e innumerables cambios de goberno. A clausura das Cortes, unha medida de carácter excepcional, converteuse en norma dende 1913. Nin sequera os gobernos de concentración ensaiados a partir de 1917 foron solucións duradeiras. A quenda pacífica deixou de funcionar. O sistema semellaba bloqueado.

A crecente mobilización política e social.

Malia os crecentes síntomas de esgotamento do sistema canovista, nin propostas das forzas políticas alternativas, nin a presenza cada vez máis visible das masas na vida española foron suficientes para forzar o tránsito dende o liberalismo oligárquico á democracia.

O republicanismo.

Durante as dúas primeiras décadas do século XX, o republicanismo español seguiu a ser un movemento fundamentalmente urbano apoiado por sectores importantes das clases medias e populares. A súa presenza parlamentaria foi sempre minoritaria durante o reinado de Alfonso XIII. Non obstante, chegou a ter un importante peso nos gobernos locais dalgunhas importantes cidades: Barcelona, Valencia, A Coruña. Aínda que as divisións nadas no Sexenio nunca se superaron completamente, dentro do panorama plural do republicanismo española emerxeron dúas novas forzas:

- ◆ O **Partido Radical**, fundado por Alejandro Lerroux en 1904, caracterizouse por un discurso populista, incendiario nas formas [DOC. 11] pero moderado no fondo. O ton anticlerical, a confrontación co catalanismo burgués e un notable esforzo organizativo permitiron que o lerrouxismo acadase un importante arraigo social. Durante anos chegou a gozar dun considerable predicamento entre a clase obreira inmigrante barcelonesa. A partir de 1909 (*Semana Tráxica*, formación de *Solidariedade Obreira*) comezaría o seu devalo nos medios proletarios pero aínda se recuperaría para ter un papel sobranceiro durante a Segunda República.
- ◆ O **Partido Reformista**, creado en 1912 por Melquíades Álvarez e Gumersindo de Azcárate representou unha opción máis moderada nas formas. Estivo disposto sempre disposto a

Alejandro Lerroux (c. 1909)

Nuevo Mundo [Dominio público], dende Wikimedia Commons.

DOC. 7: O discurso lerrouxista: populismo, rexeneracionismo, anticlericalismo (artigo publicado en *La Rebeldía*, 1906).

"Mozos bárbaros de hoxe, entrade a saco na civilización decadente, miserable deste país sen ventura, destruíde os seus templos, acabade cos seus deuses, izade o velo das monxas e ascendédeas á categoría de nais para virilizar a especie, penetraide nos rexistros da propiedade e facede lume cos seus papeis para que o lume purifique a infame organización social, entrade nos fogares humildes e erguede leccións de proletarios, para que o mundo trema ante xuíces despertos [...]"
"Escola e despenza", dicía o máis grande patriota español, don Joaquín Costa. Para crear a escola hai que derrubar a Igrexa ou sequera pechala, ou polo menos reducila a condicións de inferioridade. Para encher a despenza hai que crea o traballador e organizar o traballo. A toda esa obra xigante opóñense a tradición, a rutina, os dereitos creados, os intereses conservadores, o caciquismo, o clericalismo, a man morta, o centralismo e a estúpida contextura de partidos."

colaborar coas institucións oficiais e co Partido Liberal. Defendeu reformas sociais, políticas e educativas tendentes á rexeneración democrática do sistema. Moi ligado á Institución Libre de Ensinanza, contou co apoio de destacados intelectuais (Fernando de los Ríos, Luís de Zulueta, Manuel Azaña) pero a súa implantación electoral foi escasa fóra de Asturias e Madrid.

En 1909, a raíz da coincidencia nas mobilizacións contra Maura tras a *Semana Tráxica*, o republicanismo conseguiu atraer obreirismo socialista. A formación da **Conxunción Republicano-Socialista** posibilitou a elección de Pablo Iglesias como deputado por Madrid e, malia os modestos avances electorais, contribuíu a consolidar a orientación reformista do PSOE-UGT.

Os nacionalismos subestatais

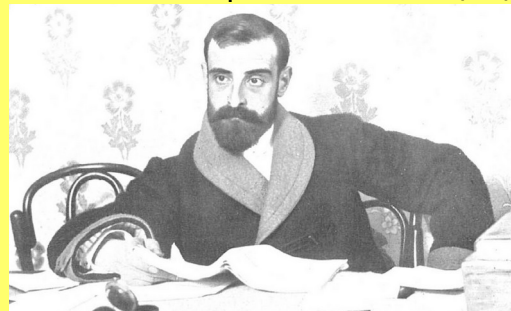
Nas primeiras décadas do século XX, fóronse consolidando forzas nacionalistas subestatais contrapostas ao nacionalismo español, primeiro en Cataluña, logo no País Vasco e finalmente e de xeito máis débil en Galicia. Optaron maioritariamente por fórmulas autonomistas ou federalistas e non renunciaron, especialmente no caso do catalanismo conservador, a contribuír á rexeneración da vida política española.

O nacionalismo catalán.

A **Lliga Regionalista de Catalunya**, o partido nacionalista burgués e conservador fundado en 1901 por Enric Prat de la Riba e Francesc Cambó, converteuse na forza hexemónica do catalanismo ata 1923. A Lliga aproveitou a **mobilización cidadá** contra os asaltos militares a varios periódicos catalanistas barceloneses (1905) e a aprobación da chamada *lei de xurisdicións* (1906) para impulsar a formación da *Solidaritat Catalana* (1906), coalición electoral que sumaba nacionalistas, republicanos e carlistas. Nas eleccións xerais de 1907, a Solidaritat obtivo 41 dos 44 escanos atribuídos a Cataluña no Congreso. A hexemonía dos partidos dinásticos en Cataluña pasaba á historia.

Conservadores e liberais tiveron que considerar as **reivindicacións de autogoberno** catalás. En 1913, converteuse en realidade a *Mancomunitat*. Dirixida pola Lliga, esta institución, formada por representantes das catro deputacións provinciais catalás, había desenvolver un destacado labor en diferentes eidos (fomento, educación, cultura). Sen embargo, a campaña catalanista en prol da autonomía (1918-1919) fracasou. As Cortes nin sequera chegaron a debater o moderado proxecto de Estatut impulsado pola *Mancomunitat*. A Lliga, aliñada indiscutiblemente na **defensa da orde social** ameazada polo puxante movemento obreiro

Francesc Cambó nos tempos da *Solidaritat Catalana* (1907).

[Demaría López [Dominio público], dende Wikimedia Commons.

Cartel dunha iniciativa promovida pola Mancomunitat de Catalunya

[Dominio público], dende Wikimedia Commons.

anarquista, abandonou as mobilizacións autonomistas. Os **sectores nacionalistas descontentos** coa nova estratexia do catalanismo conservador crearían novas forzas como *Acció Catalana* e *Estat Catalá* (1922), próximas ao independentismo.

A *Lliga* tampouco renunciou a participar na política española para **rexenerar o Estado**, postulando, dende posicións elitistas e conservadoras, a súa democratización e descentralización. Pero tanto nin a colaboración con outras forzas da oposición antidinástica na *Asemblea de Parlamentarios* (1917) nin a participación de Cambó no *gobierno de concentración nacional* de Maura (1918) obtiveron os resultados apetecidos.

O nacionalismo vasco.

Dende os primeiros anos do século XX, o **Partido Nacionalista Vasco**, fundado en 1895 por Sabino Arana, moderou o seu discurso e experimentou un notable **crecemento da súa base social**. Sectores empresariais e das clases medias, campesiños, mariñeiros e traballadores industriais euscaldúns incorporáronse as filas do nacionalismo vasco, atraídos por un discurso centrado na defensa da lingua, o catolicismo, a raza e a visión dun pasado idealizado e ameazado polas consecuencias dun rápido proceso de industrialización (desigualdade, inmigración, socialismo). A creación dunha ampla rede de sociedades nacionalistas, incluído o sindicato ELA-SOV (Solidariedade de Obreiros Vascos), fundado en 1911, contribuíu á consolidación da súa base social.

Partindo de Biscaia, o PNV conseguiu implantarse en Guipúscoa e, en menor medida, en Álava e Navarra. Os seus **avances electorais** convertérono nunha seríameza ameaza para a hexemonía dos partidos dinásticos. Tras ocupar unha posición relevante en concellos e deputacións forais, o PNV obtivo 6 deputados nas lexislativas de 1918. Sen embarco, a campaña nacionalista a favor da autonomía saldouse, como no caso catalán, cun rotundo fracaso en 1919.

O nacionalismo galego.

Ata os anos 1930, o galeguismo seguiu sendo unha **forza política marxinal**. Tras anos de escasa actividade, os rexionalistas galegos confluíron con republicanos e tradicionalistas na formación da *Solidariedade Galega*, fundada en 1907 seguindo o exemplo da súa homónima catalá catalán. Aínda que os candidatos solidarios fracasaron nas eleccións lexislativas, a *Solidariedade* tivo certa presenza municipal e un papel fundamental no desenvolvemento do agrarismo galego.

Retrato do empresario e líder nacionalista vasco Ramón de la Sota.

Fonte: El Correo.

Manifesto da I Asemblea Nacionalista (Lugo, 1918)..

Fonte: Praza.gal

Na segunda década do século XX, o galeguismo comeza a redefinirse en clave nacionalista. A esta mudanza contribuíron tanto vellos rexionalistas (R. Lugo, M. Banet) como novos militantes procedentes do republicanismo (Antón Villar Ponte, Lois Porteiro) e do tradicionalismo (Antón Losada Diéguez). En 1916, fundouse na Coruña a primeira das **Irmandades da Fala**, seguida doutras nas principais cidades e vilas galegas. En 1918, os seus representantes celebraron en Lugo a I Asemblea Nacionalista Galega, onde reivindicaron a *autonomía integral para Galicia*. [DOC. 8].

As **bases ideolóxicas** do nacionalismo galego foron sistematizadas por **Vicente Risco** en *Teoría do nazonalismo galego* (1920). Segundo o polígrafo ourensán, a nación galega era unha entidade natural, anterior a toda vontade politicamente expresada e definida por unha raza (*celtismo*) e, sobre todo, por unha lingua, unha cultura e unha historia de seu. Non obstante, dentro do nacionalismo galego convivían **dous proxectos políticos enfrontados**. Por unha banda, un proxecto democrático-progresista, representado polos irmáns Villar Ponte e Lois Peña Novo, que postulaban a democratización política, a autonomía da nación galega dentro dun Estado federal ibérico e un reformismo social baseado no cooperativismo e na defensa da pequena propiedade. Pola outra, un proxecto católico-traditionalista (A. Losada, V. Risco, R. Otero Pedrayo), oposto á democracia liberal e defensor do catolicismo e da sociedade tradicional galega. Mentres os primeiros eran partidarios da acción política e da participación nas eleccións, os segundos privilexiaban a acción cultural e organizativa do movemento. Tales diverxencias imposibilitaron a ampliación das bases sociais e electorais do nacionalismo galego e conducirían á súa ruptura. Na IV Asemblea Nacionalista (1922) constituíuse a Irmandade Nacionalista Galega baixo o liderado de V. Risco mentres os seguidores de Villar Ponte e a Irmandade da Fala coruñesa decidían seguir outro camiño.

DOC. 8: Manifesto da I Asemblea Nazonalista (Lugo, 17-18 de novembro de 1918).

Os persoeiros das Irmandades da Fala reunidos en asamblea magna tida na cibdá de Lugo[...] pra conquerire do Goberno da Sua Maxestade El Rey autonomia integral da Nazón Galega e fixar n-un programa concreto as que coidan testos soluciós ás problemas que intresan d-un xeito fondonísimo á vida nazonal da Galicia, aprobaron e sosteñen, c-o corazón ateigado de esperanza e os ollos postos no porvir da nay Terra, as siguientes conclusiós, que fan públicas pra conocimiento e meditazón do pobo Galego, nestora solemne do albeo das nazonalidades que sinten tremelar a sua y-alma e fan xurdir a súa persoaalidade.

I.-PREVIA:

Tendo a Galicia total-as características esenciaes de nazonalidade, nós, nomeámonos, d-axe pra sempre, nazonalistas galegos, xa que a verba rexonalismo non recolle total-as aspiraciós nin encerra toda a intensidade dos nosos problemas.

II. PROBLEMAS CONSTITUTENTES.

1º. Autonomia integral pr-a Galicia.

2º. Autonomia municipal, distinguindo o municipio aldean do vilego, axeitándose o Concello aldean sóbor do base do reconecimento da persoaalidade xurídica das parroquias, que terán as súas Xuntas, eleixidas antr-os cabezas de familia, (petrucios) [...]

3º. Cooficialidade dos idiomas galego e castelán.

4º. Federación da Ibéria. [...]

6º. Credo na accidentalidade das formas de goberno intrínsecas acarar que non apelamos por ningunha, mais simpatizaremos dende logo con aquela que se amostre mais doada pra chegar á federación con Portugal.

7º. Ingreso das nazonalidades da Ibéria na Liga das Nazóns.

III.-PROBLEMAS POLÍTICOS.

1º. Igoaldade de dereitos pr-a muller.

2º. Custión eleitoral: [...] Representación proporcional como sistema eleitoral. Non serán eleixibles os elementos que non rendan unha función útil pr-a colectividade. [...]

3º. Acabamento das Diputaciós provinciais.

4º. Creación do Poder Autónomo, representado por un xuntoiro ou Parlamento Galego, eleixido por sufraxio universal, [...]

IV. FACULTÁ DO PODER GALEGO:

1º. Nomeamento da Xunta Gobernadora que terá de exercel-o Poder executivo, [...]

3º. Lexislación social, agos n-aqueles casos nos que os problemas sociais se extendan ás diversas nazóns da Ibéria.

4º. Réximen tributario, sin intervención do Poder Central ó que somentes pagará o Autónomo a cantidade que se fixe nos concertos económicos.

5º. A potestade docente do Estado atual pasará enteira ó Poder Galego. [...]

10º. Si vén co-a Paz o acabamento dos exercitos permanentes, e no caso de que samente quedaran exercitos policias, tamén será facultade do Poder Galego a fixación das forzas que xuzgue precisas pra o orde interno de Galicia.

V. CUESTIÓNS XURÍDICAS:

1º. Sustantividade do Dreito foral galego. [...]

4º. Igoaldade de dereitos da muller casada pol-o menos no caso de emigrazón do marido. [...]

6º. As terras dos pequenos propietarios que as laboreen consideraranse instrumentos de traballo pra os efeutos do embargo. [...] sexa debida a os melloramentos producidos pol-o seu traballo.

VI. PROBLEMAS ECONÓMICOS

1º. As custiós aduaneiras, serán resoltas por concerto entre o Poder Autónomo e o Central, salvo o libre cambio de cereales.

2º. Reintegración á propiedade privada, pol-o xeito mais doado dos montes do Estado, dos pobos e de propios.

3º. Repoblación forestal forzosa. [...]

4º. A Asambleia declara de toda urxencia a resolución do problema dos gravámenes sobor da terra en Galicia. [...]

VII. ASPECTOS ARTÍSTICOS

1º Proclamar a soberanía estética da Nazón Galega que se exercerá [...]

Os cativos resultados electorais do nacionalismo galego contrastan co seu sobranceiro **labor cultural**. A posta en marcha da revista *Nós* (1920) e a creación do *Seminario de Estudos Galegos* (1923) son boas mostras del.

O movemento obreiro.

A partir da década de 1880, as **medidas aperturistas** emprendidas polos gobernos liberais da quenda dinástica ampliaron as oportunidades para a mobilización dos traballadores: a lei de Asociacións de 1887, a regulación ampla das liberdades de prensa e manifestación, a reintrodución do sufraxio universal masculino en 1890. Paralelamente as **formas de acción colectiva** mudaron adquirindo un nivel de organización maior. A formación de sindicatos, as manifestacións, as celebracións do Primeiro de Maio dende 1890 e as folgas serviron para reivindicar melloras nas condicións laborais dos traballadores (aumentos salariais, xornada de 8 horas) e contribuíron a forxar a súa **identidade de clase**.

Isto non quere dicir que os traballadores asalariados permanecesen á **formas tradicionais de protesta popular** como as reaccións anticlericais ou os motíns contra o servizo militar ou contra o encarecemento das subsistencias. Así o porían de relevo a súa participación destacada na Semana Tráxica de Barcelona en 1909 ou nas protestas contra a escaseza en 1916-1918.

A **aportación dos intelectuais** (estudantes, docentes, artistas) sería moi importante. As súas denuncias da explotación e a desigualdade social contribuíron a galvanizar a conciencia dos traballadores militantes.

Nos anos finais do século XIX íase consolidar a **división**, nacida nos tempos da Primeira Internacional, **entre anarquistas e socialistas**. O **republicanismo** seguiu mantendo o significativo respaldo nos medios obreiros. Ademais, na última década do século XIX, os militantes social-católicos, inspirados na encíclica *Rerum Novarum* (1891), do papa León XIII, impulsaron un **sindicalismo confesional** oposto ao socialismo e ao anarquismo e defensor de harmonía social que había ter unha máis limitada implantación.

O asociacionismo agrario.

Como noutros países europeos, a raíz da crise finisecular, desenvolveuse no mundo rural español un amplo e complexo **movemento asociativo** con especial implantación nas rexións caracterizadas polo predominio da pequena explotación. Ademais de impulsar a mobilización político-social do pequeno campesiñado, o asociacionismo agrario contribuiría notablemente á modernización do sector: o cooperativismo facilitou ós agricultores a obtención de créditos, a compra de abonos e maquinaria e a venda conxunta da produción.

Neste sentido, os sectores católicos promoverían un notable movemento cooperativista que, baixo a fórmula dos **sindicatos agrícolas** (regulados por una lei de 1906), había consolidarse en amplas áreas das dúas Castelas, Navarra, Aragón, Valencia e mesmo nalgunhas comarcas galegas e catalás. En 1917, fundouse a Confederación Nacional Católico-Agraria (CONCA) que, en 1920, dicía contar cuns 500.000 asociados.

En Cataluña, cómpre destacar tamén a mobilización dos **campesiños rabassaires**, que loitaban polo acceso á propiedade plena da terra que cultivaban. A *Unió de Rabassaires*, constituída en 1921 e ligada ao catalanismo republicano de esquerdas (Lluís Companys), sería a organización máis influínte no campo catalán ata a guerra civil.

En Galicia, ese espazo foi ocupado polo **agrarismo**, un complexo movemento social, moi plural dende o punto de vista ideolóxico e diverso nas súas formas e (mutuas gandeiras, sociedades agrarias, sindicatos agrícolas, caixas rurais, federacións) e ámbitos de organización (actuación (parroquial, municipal, comarcal, provincial, mesmo galega). Pretendeu facilitar a integración das explotacións campesiñas no mercado a través de fórmulas cooperativas (seguros mutuos, crédito, compra de insumos, venda de produtos), a educación e a divulgación agronómica. Loitou polo acceso á propiedade plena da terra por parte dos labregos a través, sobre todo, da redención de foros. Combateu o caciquismo promovendo a mobilización política da poboación rural (mitins, prensa, eleccións).

As primeiras manifestación do agrarismo producíronse a finais do século XIX pero sería nas primeiras décadas do século XX cando o seu impacto sería máis amplo. A comezos dos anos 1920, acadaría o maior nivel de articulación organizativa a través do sindicalismo católico-agrario, dunha banda, e da heteroxénea **Confederación Rexional de Agricultores Galegos** (1922) presidida por Basilio Álvarez da outra.

O cura Basilio Álvarez, líder agrarista galego, segundo unha caricatura de Bagaría

Fonte: AS-PG

O impacto da Gran Guerra.

Sorprendentemente, foi a **Primeira Guerra Mundial**, un conflito non que España non interveu, o desencadeante da quebra final do réxime constitucional. Ante o estalido do conflito, a actitude dos gobernos españois non puido ser outra cá da neutralidade [DOC. 9]. En palabras do líder catalanista F. Cambó: “temos que ser neutrais na guerra, porque non podemos ser outra cousa”. España evitou o sanguento tributo humano pagado polos países belixerantes pero non puido evitar os efectos da guerra europea.

A prensa e a opinión pública dividiuse entre **aliadófilos** (liberais, republicanos e mesmo socialistas) e **xermanófilos** (católicos, tradicionalistas, mauristas, amplos sectores do exército e a Igrexa). As campañas propagandísticas financiadas polas embaixadas dos belixerantes e o afundimento de barcos mercantes españois polos submarinos alemán fixeron subir de ton o debate, pero a maioría da poboación permaneceu á marxe del.

A neutralidade favoreceu un notable **auxe económico**. España converteuse en fornecedor de alimentos, materias primas e manufacturas para os dous bandos contendentes. Así mesmo, a guerra posibilitou a substitución de importacións pola produción nacional. A balanza comercial, tradicionalmente deficitaria, acadou importantes superávits que posibilitaron a entrada de ouro e unha importante acumulación de capital [DOC. 10]. Pero tamén agudizou as **desigualdades sociais**. Mentres unha minoría (empresarios industriais e comerciais, financeiros, grandes terratenentes) se enriquecía escandalosamente, a demanda exterior provocou o desabastecemento do mercado interior, a constante suba do custo da vida e a caída dos salarios reais en prexuízo das clases populares [DOC. 11].

A crise de 1917.

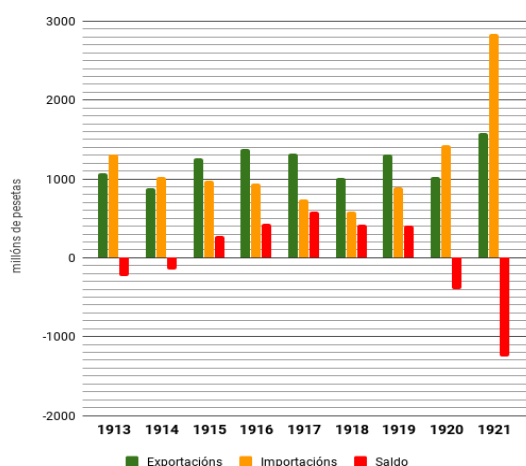
Os problemas para o réxime foron acumulándose. No verán de 1917 acabaron por

DOC. 9: Carta de Afonso XIII ao káiser Guillermo II sobre a neutralidade española na Gran Guerra (19-I-1918)

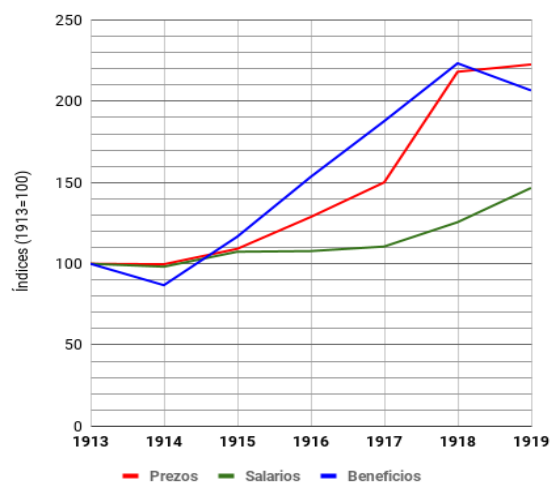
Querido Guillermo[...]

Éme moi grato ver que soubeches facerte cargo de todo o afán e empeño que, cos meus gobernos, puxen para que España se manteña na política de neutralidade iniciada ao comezo da guerra; con isto creo facer un servizo á miña amada patria interpretando as súas aspiracións e, ademais, puiden contribuír a evitar para o meu pobo e aínda para outros, como ti tan delicadamente sinalas, novos e sangrentos sacrificios. Non hei de ocultarte que, debido a circunstancias especiais, tiven que vencer non poucas dificultades para que esta política de neutralidade estrita non fose alterada. Hoxe podo asegurarche que hei perseverar nela por entender que é a política máis favorable aos intereses españois, e aínda aos outros pobos e só unha agresión ao noso territorio ou unha ofensa a unha honra da miña bandeira, podería afastarnos das normas impostas. Congratúlome de que aí saiban recoñecer e apreciar a conduta nobre do pobo español, con relación ao teu País. O teu máis leal amigo, irmán e curmán, que te abraza. Afonso XIII.

DOC. 10: A balanza comercial española (1913-1923).

DOC. 11: Evolución de prezos, salarios e beneficios empresariais (1913-1920).

rebordar. As demandas corporativas dos oficiais do exército, as propostas rupturistas da oposição política e a mobilização dos traballadores non coincidiron senón que, por sorte para o réxime, se sucederon rapidamente.

A crise militar: as Xuntas Militares de Defensa.

Tras a derrota de 1898, o malestar entre os militares foi cada vez máis palpable. O Desastre deixara un corpo de oficiais sobredimensionado para as necesidades en tempo de paz, mal pagado e con reducidas posibilidades de promoción. Medrou entre eles a desconfianza cara os políticos civís, nos que se descargaba a responsabilidade da derrota ao mesmo tempo que se espallaba a idea de que o exército era a columna vertebral dun Estado ameazado pola revolución social e os separatismos.

Xa en 1905, un grupo de oficiais, ofendidos por unha viñeta publicada no satírico *Cu-cut!*, asaltara a redacción deste e do diario catalanista *La Veu de Catalunya* [DOC. 12]. O goberno, presidido polo liberal E. Montero Ríos, intentou castigar aos responsables pero, ante a oposición des mandos militares e do propio monarca, tivo que dimitir. Substituíuno o seu correligionario S. Moret quen se aprestou a aprobar a chamada *lei de xurisdicións* (1906), que puña os delitos contra a honra do exército e a unidade da patria baixo a xurisdición dos tribunais militares.

A intervención en Marrocos incrementou os agravios para boa parte dos oficiais. Os destinados no norte de África percibían mellores retribucións e tiñan maiores posibilidades de ascenso cós que prestaban servizo na Península. Esta distinción entre *africanistas* e *peninsulares* converteuse noutra fonte de problemas.

A escalada inflacionista provocada polo conflito mundial erosionou os soldos dos oficiais, practicamente conxelados dende 1914. Evidentemente, a situación era especialmente complicada para os peninsulares. Na primavera de 1917 constituíronse en moitos dos rexementos peninsulares **Xuntas da Defensa**, formadas polos oficiais descontentos [DOC. 13]. Aínda que os seus dirixentes utilizaban decote un vocabulario rexeneracionista, crítico co réxime e os seus

Viñeta publicada na revista humorística catalá *Cu-Cut* (novembro de 1905).

O pé titúlase: *No Frontón Condal*.
Un militar pregunta a un transeúnte:
-Que se celebra aquí, que hai tanta xente?
Este lle contesta en catalán:
-O Banquete da Vitoria.
Replica o oficial:
-Da vitoria? Ah, vaia, serán paisanos.

DOC. 12: O incidente do Cu-Cut segundo o xornal madrileño *El Imparcial* (17-XI-1905).

"A outra noite (día 25), a primeira hora, un gran número de oficiais do exército, molestados polos caricaturas, e artigos que publicaba a prensa catalá, reuníronse en número de máis de douscentos na Praza Real, comezaron a dar vivas a España e dende alí marcharon á imprenta do semanario catalanista "Cu-Cut". Sacaron os trastos e pertenzas que encontraron e gran cantidade de periódicos e prendéronlle lume, formando unha fogueira (...). Na redacción [do xornal *La Veu*] deron varias sabradas, obrigando aos que alí estaban a berrar: "Viva España!". Esnaquizaron todo, respectando só o escudo de Cataluña, dicindo que Cataluña era unha provincia española."

DOC. 13: Regulamento da Xunta de Defensa da Arma de Infantaría (1916).

Art.1. Constitúese a Xunta de Defensa da Escala Activa da Arma de Infantaría para traballar pola súa mellora e progreso, para maior gloria e poderío da patria; para defender o dereito e a equidade nos intereses colectivos e individuais dos membros dela desde a saída da Academia ata o emprego de coronel inclusive. (...) Outro dos seus fins é fomentar o verdadeiro compañeirismo, mutua axuda e perfecta e lendaria cabaleirosidade, desenvolvendo estas virtudes na oficialidade e velando polo decoro e o prestixio profesional, perseguindo (...) por unha parte, os medios e facilidades para que poida adquirir e perfeccionar o oficial as aptitudes profesionais e, por outra parte, que mellore a súa situación económica e renaza a interior satisfacción que nace dos seus entusiasmos ao comezar a súa carreira, coa confianza na xustiza e equidade con que serán apreciados os seus méritos e esforzos.

políticos, as Xuntas actuaban na práctica como sindicatos corporativos e as súas demandas centrábanse en cuestións profesionais: incremento do orzamento militar, implantación exclusiva dos ascensos por rigorosa orde de antigüidade, melloras salariais, etc. O goberno do liberal García Prieto pretendeu restaurar a disciplina, ordenou a disolución das xuntas e o arresto dos directivos da Xunta de Infantería de Barcelona. Os oficiais *xunteiros* responderon ao goberno cun ultimato o 1 de xuño de 1917. Esixían o seu recoñecemento oficial, a liberación dos compañeiros detidos e a apertura dun proceso de reforma política. A protesta estendeuse polos cuartos de bandeiras da Península. Ante a gravidade da situación, o goberno cedeu. Os arrestados foron postos en liberdade e García Prieto dimitiu.

O conservador E. Dato foi chamado a formar goberno. As garantías constitucionais foron suspendidas, decretouse unha estrita censura de prensa e mantivéronse clausuradas as Cortes. As Xuntas foron legalizadas. O poder civil perdera fronte á presión dos militares que, ademais, contaran co apoio de Alfonso XIII.

A crise política: a Asemblea de Parlamentarios.

A complicada situación social e a insubordinación militar alentou as iniciativas da oposición. O goberno conservador negouse, ademais, a reabrir as Cortes. O líder catalanista F. Cambó convocou en Barcelona unha Asemblea de Parlamentarios para debater un programa de cambio político centrado na formación dun goberno provisional que organizase unhas eleccións limpas para unhas Cortes constituíntes [DOC. 14].

A reunión da Asemblea tivo lugar en Barcelona o 19 de xullo. A asistencia foi menor da agardada: 68 deputados e senadores (catalanistas, republicanos, reformistas e socialistas) dos máis de 700 que formaban as dúas cámaras. Faltaron algúns dos apoios agardados: Maura negouse a apoiar un movemento que consideraba anticonstitucional e os militares *xunteiros*, radicalmente anticatalanistas na súa maioría, declinaron a invitación. Os partidos participantes, particularmente a *Lliga*, preferiron non porfiar no se desafío. A policía mandada polo goberno non tivo problemas para disolver a reunión.

Algúns dos asistentes á Asemblea de Parlamentarios en Barcelona (xullo de 1917)

Fonte: Localmundi

DOC. 6: Conclusións da Asemblea de Parlamentarios (Barcelona, 19-VI-1917).

A política do actual Goberno, ademais de significar unha provocación a Cataluña e a España enteira, constitúe á vez un agravio ao Parlamento e un atranco para que as ansias de renovación que sente o país poidan obter normal satisfacción.

Que ao declarar o Goberno e os partidos que teñen maioría nas actuais Cortes, que estas non poden actuar en funcións de constituíntes, e considerando a Asemblea que que urxe deliberar e resolver sobre a organización do Estado, a autonomía dos municipios e demais problemas que as circunstancias presentan con apremio inaprazable para a vida do país, entenden que é indispensable a convocatoria de novas Cortes, que en funcións de constituíntes, poidan deliberar sobre estes problemas e resolvelos.

Que para que o país poida manifestar libremente a súa opinión, e o pobo non vexa pechada toda a esperanza de que a súa vontade sexa coñecida e respectada, as Cortes Constituíntes non podens ser convocadas por un goberno de partido, que fatalmente seguirá os habituais procedementos de adulteración do sufraxio, senón por un goberno que encarne e representa a vontade do país.

Que é indispensable que o acto realizado polo Exército o día 1º de xuño vaia seguido dunha profunda renovación da vida pública, emprendida e realizada polos elementos políticos.

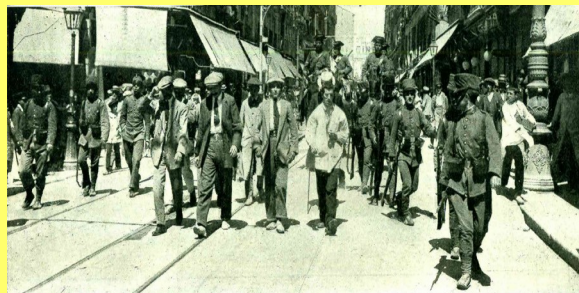
A crise social: a folga xeral de agosto de 1917.

Mentres, o malestar das clases populares non deixaba de medrar. Durante o ano 1916 multiplicáranse os motíns populares contra a carestía e as folgas promovidas polo movemento obreiro organizado estendéranse a tódolos sectores laborais. Na industria, a minería e os ferrocarrís, os obreiros esixían melloras salariais, a xornada de 8 horas, a supresión do traballo a obra feita... Nas áreas latifundistas, os xornaleiros demandaban tamén a participación dos sindicatos no control da contratación. Decote a resposta de patróns e goberno só fora a represión. Industriais e terratenentes organizáronse en asociacións patronais, practicaron o *lock-out* (peche patronal) para debilitar aos folguistas, contrataron gardas para defender fábricas e fincas e esixiron man dura ao goberno.

Nestas circunstancias, UGT e CNT acordaron convocar conxuntamente un paro xeral de 24 horas para esixir ao goberno solucións á carestía e aos os problemas laborais e unha amnistía para os presos por delitos político-sociais. A folga xeral do 18 de decembro de 1916 tivo un amplo seguimento pero a resposta do goberno foi nula. Os contactos entre socialistas e anarquistas continuaron e acordaron en marzo de 1917 preparar unha folga indefinida de carácter revolucionario.

En xullo, unha folga ferroviaria, que houbo de afrontar a intransixencia da patronal apoiada polo goberno, converteuse en detonante da acción prevista. A dirección conxunta do PSOE e a UGT convocou un para indefinido para o 13 de agosto cun manifesto calcado das propostas políticas da frustrada Asemblea de Parlamentarios (goberno provisional, eleccións limpas a Cortes constituíntes), afastada do acordado coa CNT que, non obstante, apoiou a convocatoria [DOC. 15]. A folga tivo un éxito notable en Madrid, nas zonas industriais de Asturias, Biscaia e Barcelona, nas concas mineiras e en numerosas cidades. A súa incidencia no resto do país e nas comarcas rurais foi mínima. A detención do comité de folga, o illamento dos núcleos máis activos e a contundente reacción das forzas policiais e do exército

Unha escena da folga xeral revolucionaria en Madrid (15-VIII-1917)

Fonte: [cuarto poder](#)

DOC. 15: Manifesto do Comité de Folga do PSOE e a UGT (12-VIII-1917).

Aos obreiros e a opinión pública: chegou o momento de poñer en práctica, sen vacilación algunha, os propósitos anunciados polos representantes da UGT e da CNT no manifesto suscrito no mes de marzo último (...)

Pedimos a constitución dun Goberno provisional que asuma os poderes executivo e moderador, e prepare, previas as modificacións imprescindibles dunha lexislación viciada, a celebración dunhas eleccións sinceras, dunhas Cortes Constituíntes que aborden en plena liberdade os problemas fundamentais da constitución política do país. Mentres non se consiga este obxectivo, a organización obreira atópase totalmente decidida a manterse na súa actitude de folga.

Cidadáns: Non somos instrumentos do desorde, como na súa impudicia nos chaman con frecuencia os gobernantes que padecemos. Aceptamos unha misión de sacrificio polo ben de todos, pola salvación do pobo español, e solicitamos o voso concurso. ¡Viva España!

Os membros do Comité de Folga (de esquerda a dereita: J. Besteiro, D. Anguiano, A.e F. Largo Caballero), presos no penal de Cartaxena (1918)

José Demaría López Campúa [Dominio público], dende [Wikimedia Commons](#)

acabaron neutralizando o movemento. O 18 de agosto o goberno declarou restablecida a normalidade, aínda que en Asturias os últimos focos folguistas resistiron ata o 17 de setembro. O balance oficial da represión foi de 71 mortos, 200 feridos e máis de 2.000 detidos. O exército, malia as súas desavizas co goberno, demostrou estar do lado da orde social. A estratexia dos promotores da Asemblea de Parlamentarios, os catalanistas conservadores da *Lliga*, desbotaba calquera acción revolucionaria.

As forzas alternativas ao sistema non tiveran a forza suficiente. O réxime dera superado o reto pero a súa erosión era a cada paso máis evidente. Un novo empurrón das Xuntas de Defensa provocou a caída do goberno Dato. Os membros do comité de folga (F. Largo Caballero, J. Besteiro, D. Anguiano e A. Saborit) foron xulgados e condenados a cadea perpetua. Todos eles foron elixidos deputados nas eleccións de febreiro de 1918, o que forzou a súa amnistía.

A fin do réxime constitucional.

Entre 1917 e 1923, celebráronse catro eleccións xerais e o producíronse doce cambios na presidencia do goberno. Tódalas fórmulas ensaiadas resultaron efémeras. Os gobernos de partido, os *gobernos de concentración* e mesmo os *gobernos nacionais*, como o encabezado por Maura en 1918 e formado por representantes das dúas forzas da quenda máis a *Lliga*, fracasaron un tras outro. A **inestabilidade governamental** foi unha constante [DOC. 16]. Os problemas multiplicábanse: a conflitividade social, a violencia desatada, a desfeita militar en Marrocos, as demandas de autonomía os nacionalismos periféricos, o desafío dos militares, a deriva autoritaria de importantes sectores conservadores e da mesma Coroa.

O trienio bolxevique.

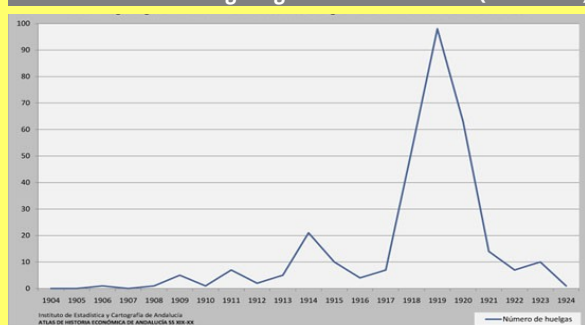
A experiencia de 1917 demostrara a capacidade de mobilización das organizacións obreiras. O exemplo da revolución rusa alimentaba as esperanzas dos seus sectores máis radicais e o pánico das clases propietarias. Co remate da guerra chegou a **crise económica**: a redución das exportacións provocou o peche de numerosas empresas, recortes salariais, aumento do desemprego e, tamén, do descontento popular. Entre 1918 e 1920, o chamado **trienio bolxevique**, a conflitividade social acadou o seu momento álxido:

- En **Andalucía**, as malas condicións de vida dos xornaleiros provocaron numerosas folgas [DOC. 17] e ocupacións de terras dirixidas por sindicatos ligados á CNT e, en menor medida, á UGT.

DOC. 16: Os gobernos da Restauración (1917-1923)

Data	Presidente	Orientación	Duración
9-IV-1917	García Prieto	Liberal	1m+13d
11-VI-1917	Dato	Conservador	5m+23d
3-XI-1917	García Prieto	Liberal	4m+19d
28-III-1918	Maura	Conc. nacional	7m+18d
8-XI-1918	García Prieto	Liberal	26d
5-XII-1918	Romanones	Liberal	4m+9d
14-IV-1919	Maura	Conservador	3m+6d
20-VII-1919	Sánchez de Toca	Conservador	4m+22d
12-XII-1919	Allendesalazar	Conservador	4m+24d
5-V-1920	Dato	Conservador	10m+3d
8-III-1921	Bugallal	Conservador	5d
13-III-1921	Allendesalazar	Conservador	5m+1d
14-VIII-1921	Maura	Conc. nacional	6m+25d
8-III-1922	Sánchez Guerra	Conservador	8m+29d
7-XII-1922	García Prieto	Liberal	10m+6d

DOC. 17: As folgas agrícolas en Andalucía (1904-1924)

Fonte: *Atlas de Historia Económica de Andalucía, ss. XIX-XX*

- No **campo galego e catalán**, as accións e reivindicacións dos campesiños *foreiros* e *rabassaires* radicalizáronse.
- Aínda así, sería **Barcelona** o principal foco de violencia social. Tras o éxito da folga da *Canadense* en 1919, que levou á primeira regulación da xornada de 8 horas en España, os *sindicatos únicos* cenetistas, que superaran os 700.000 afiliados, emprenderon unha vaga de paros que petou contra a reacción violenta da patronal e das autoridades. Os *lock-outs* patronais, a declaración do estado de guerra, a clausura de sindicatos, a detención de dirixentes e militantes obreiros e a aplicación da *lei de fugas* foron habituais entre 1919 e 1923. A isto hai que engadir o gran número de atentados cometidos por bandas ao servizo da patronal e dos *sindicatos libres*, respondidos polos grupos de acción anarquistas. Máis de 800 atentados e máis de 400 mortos, entre eles o líder cenetista S. Seguí [DOCs. 18 e 19] e o presidente de goberno E. Dato, foron o resultado desta loita sen cuartel. A CNT ficou desarticulada. A súa afiliación en 1923 era apenas un terzo da de 1920. A patronal demandaba insistentemente unha solución de forza, que devólvese a tranquilidade social e sométese definitivamente aos sindicatos.

O problema de Marrocos. O Desastre de Annual.

A vella presenza española no norte de África (Ceuta, Melilla) reforzouse dende comezos do século XX. Para o exército, o rei, algúns sectores políticos, a expansión colonial nesta área aparecía como unha alternativa ás perdas de 1898. Inflúan tamén os intereses económicos dalgunhas empresas interesados da explotación do territorio (minería, construción ferroviaria). Pero tratábase, por riba de todo, dunha cuestión de prestixio nacional, moi resentido tras a perda das colonias ultramarínas [DOC. 20]. As pretensións españolas foron parcialmente referendadas na **Conferencia de Alxeciras (1906)**, onde o territorio marroquí

DOC. 18: A nova do asasinato do líder cenetista Salvador Seguí *El noi de sucre* en *La Vanguardia* (11-III-1923)

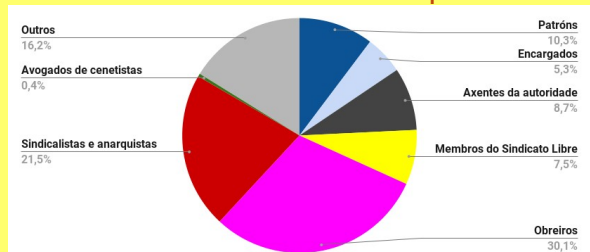
A última hora de onte cometeuse un atentado que produciu fonda sensación, ao ser coñecido, polo lugar tan concorrido en que ocorreu e pola calidade das vítimas [...] Ás sete e cuarto, pasaba pola rúa de San Rafael o coñecido propagandista Salvador Seguí [...], acompañado doutro individuo chamado Francisco Comas Pagés, de 27 anos, de oficio vidreiro, cando ao chegar diante da casa número 19, preto da rúa da Cade, se lle achegou un individuo que, a queimarroupa lle fixo varios disparos, feríndoo tan gravemente que coeu ao chan mortalmente ferido. [...] A consecuencia dos disparos tamén resultou ferido o acompañante do Noi, Francisco Comas [...] Tamén resultou ferida unha muller [...] A nova do atentado [...] circulou rapidamente, causando gran impresión pola representación que tiña Salvador Seguí dentro da organización obreira. Seguí significábase por unha intensa propaganda en prol do Sindicato único, desempeñando durante algúns anos o cargo de secretario da CNT. Era persoa de bastante cultura e posuía envenexables dotes oratorias [...] Lémbrese como ocasión notable o discurso que pronunciou na praza de toros de As Arenas, co cal, malia ter en contra a opinión de tódolos obreiros declarados en folga xeral con motivo da que estalara entre os da Canadense, logrou convencer aos 40.000 que, segundo se calcula, asistiron a aquel acto, durante o cal, grazas á súa elocuencia, deuse por rematado, unanimemente o conflito, volvendo tódolos obreiros ao traballo [...]

DOC.19 : Vítimas de atentados “sociais” en Barcelona (1917-23).

Número de vítimas

Ano	Mortos	Feridos	llesos	TOTAL
1917	6	25	1	32
1918	15	50	17	82
1919	20	60	7	87
1920	53	195	43	291
1921	95	170	46	311
1922	19	30	12	61
1923	59	53	5	117
TOTAIS	267	583	131	981

Tipoloxía das vítimas

FONTE: Marinello Bonnefoy, J.C. (2020): “Pistolismo y violencia sindical en Barcelona (1917-1923)”, *Barcelona Quaderns d’Història*, nº 26.

DOC. 20: O conde de Romanones defende a presenza española en Marrocos (discurso no Congreso dos Deputados, 5-XI-1919).

Se España desértase de Marrocos, aínda que as súas costas estean bañadas nunha grande extensión polo Mediterráneo, deixaría de ser nación mediterránea. Para nós a costa norte de Marrocos é tan indispensable como o foi para Francia o litoral alxeriano, como o foi para Italia a Tripolitania, que para conseguila tivo que realizar tantos esforzos; porque o mar Mediterráneo non separa, senón que une, é un reducido corredor, e ao que ocupa unha das súas veiras non lle pode ser indiferente que a beira oposta poida ser dominada por un ou por outro. Por iso para min non cabe dúbida: non temos sequera o dereito de opción; a responsabilidade que haberíamos de contraer ante as xeracións futuras sería enorme e, por tanto, para conservar a nosa posición actual, todo sacrificio por grande que sexa, estímoo pequeno.

foi repartido entre Francia, que se reservaba a meirande parte do país, e España, que veu limitada a súa área de influencia á montañosa franxa setentrional (o Rif e a lebalá). En 1912, un **acordo hispano-francés** permitiu o establecemento do Protectorado e trazou definitivamente os límites entre as dúas zonas [DOC. 21].

A ocupación efectiva do territorio encontrou unha forte resistencia entre tribos do Rif. O custo humano dos frecuentes incidentes armados provocaron a ampla oposición á acción española en Marrocos entre as clases populares e importantes sectores da esquerda. A **Semana Tráxica** de Barcelona, no verán de 1909, fora a máis contundente chamada de atención ao respecto pero non a única.

En 1921, o goberno conservador ordenou novas operacións militares no entorno de Melilla para someter ás cabilas rebeldes encabezadas por Abd-el-Krim. O xeneral Fernández Silvestre dirixiu unha arriscada ofensiva cara a badía de Alhucemas que rematou nunha sanguenta desfeita, o **Desastre de Annual**, que se saldou coa morte duns 12.000 soldados españois e enormes perdas de material. A case unánime reacción ante a magnitude da traxedia fixo inevitable a existencia de responsabilidades. O goberno encomendou ao xeneral Picasso unha investigación sobre as responsabilidades militares. O rigoroso informe resultante (o *expediente Picasso*) revelaba uns niveis intolerables de incompetencia e mesmo corrupción entre moitos dos mandos militares destinados no norte de África [DOC. 22]. No Parlamento, a oposición esixiu falar tamén de responsabilidades políticas. Unha comisión do Congreso comezou a investigalas. Das críticas non se librou nin o rei, imprudente defensor da acción colonial [DOC. 23].

Na dereita española medraba o influxo das correntes autoritarias. Militantes e organizacións católicas, asociacións patronais, algúns mauristas e mesmo a *Lliga* reclamaban solucións de forza e renegaban do réxime parlamentario. Un agresivo nacionalismo españolista respondeu ás campañas en prol de autonomía dos nacionalistas vascos e cataláns.

Moitos militares profesionais clamaban vinganza e amosaban de forma cada vez menos disimulada o seu desprezo cara o poder civil. A

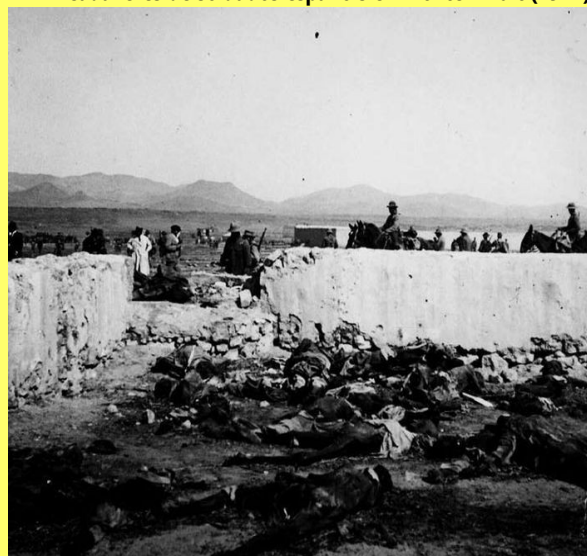
DOC. 21: Acordo hispano-francés sobre Marrocos (27-XI-1912).

Art.1º.- O Goberno da República francesa reconece que na zona de influencia española toca velar a España pola tranquilidade de dita zona e prestar a súa asistencia ao Goberno marroquí [...]. As rexións comprendidas na zona de influencia determinadas polo artigo 2º [...] serán administradas, con intervención dun alto comisario español, por un califa que o sultán escollerá dunha lista de dous candidatos presentados polo Goberno español. As funcións de "jalifa" non lle serán mantidas ou retiradas ao titular máis que co consentimento do Goberno español [...].

Art.5º.- España comprométese a non alterar non ceder en forma algunha (...) os seus dereitos en todo ou en parte do territorio comprendido na zona de influencia.

Art.7º.- A cidade de Tánxer e os seus arredores estarán dotados dun réxime especial que será determinado ulteriormente.

Cadáveres de soldados españois en Monte Arruit (1922)

[Dominio público], dende Wikimedia Commons

DOC. 22: As conclusións do expediente Picasso rexeitan a actuación do mando en Marrocos (1922).

[...] a desmesurada extensión das diversas liñas militares tendidas no territorio [...] a existencia das cabilas armadas deixadas a retagarda; pretender nesta condicións avanzar temerariamente no territorio insubmisos e foco da rebeldía, sen medios adecuados nin preparación política, fiando no azar e contando coa boa estrela, en demanda da badía de Alhucemas; fíar a seguridade do territorio de retagarda ao cúmulo de posicións dispersas, deficientemente organizadas, mal fornecidas e gornecidas, con disgregación das forzas e constituído en si mesmas grave coidado e compromiso; a falla de liñas escalonadas de apoio para o caso dun obrigado repregamento, eventualidade descartada nos cálculos do mando; e, unha vez provocados os sucesos, a acumulación excesiva na fronte ameazada de tódalas forzas dispoñibles da rexión, con desgornecemento da retagarda e da praza, facendo irreparable, polo fatal concerto de tódalas devanditas circunstancias, as consecuencias da desfeita e da desastrosa retirada, sobrevida impensadamente para o mando, pero ante o temor se non na previsión dos que serenamente consideraban a situación do territorio.

presión dos oficiais *xunteiros* non cedía. No verán de 1923 había varias conspiracións militares en marcha: unha encabezada polo xeneral Aguilera, tido por liberal; outra, que agrupaba a un grupo de xefes encabezado polo xeneral Cavalcanti, ben relacionado con Palacio e incurso na investigación das responsabilidades; unha terceira preparábase en Barcelona co xeneral Primo de Rivera como cabeza visible.

Na capital catalá, a violencia social non cedía. Militares e círculos patronais criticaban ao goberno liberal de García Prieto por non declarar o estado de guerra. O independentismo (*Acció Catalana, Estat Catalá*) comezaba a cuestionar a hexemonía da moderada *Lliga* no campo catalanista e acordou cos nacionalistas vascos e galegos a chamada *Tripla Alianza* [DOC. 24]. Xuntos concorreron aos actos da *Diada* en 1923. Aquele 11 de setembro a policía cargou e houbo varios feridos e detidos. Para os conspiradores, aquilo fora unha nova provocación dos separatistas. O 13 de setembro, o xeneral Primo de Rivera declaraba o estado de guerra. O golpe de Estado apenas encontraría oposición. A Comisión de Responsabilidades do Congreso xa non puido entregar os resultados da súa investigación. O réxime constitucional de 1876 feneceu para dar paso á primeira das ditaduras españolas do século XX.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS:

- ALFEIRÁN, X. et al.: *Historia de España 2º Bach*, Vigo, Baía Edicións-Consorcio Editorial Galego, 2016.
- ALVÁREZ REY, L. et. al.: *Historia de España. 2ª Bacharelato. Aula 3D*, Barcelona, Vicens-Vives, 2016.
- BALFOUR, S.: *El fin del imperio español (1898-1923)*, Barcelona, Editorial Crítica, 2007.
- BARRIO ALONSO, A. (ed.): *La crisis del régimen liberal en España, 1917-1923*, monográfico da revista *Ayer*, nº 63, 2006.
- CARDONA ESCANERO, G.: *El problema militar en España*, Madrid, Albor Libros, 2005.
- CASANOVA, J.; GIL ANDRES, C.: *Breve historia de España en el siglo XX*, Barcelona, Editorial Ariel, 2012.
- FERNÁNDEZ ROS, J.M et. al.: *Historia de España 2º Bachillerato*, Madrid, Santillana Educación, 2016.
- FUSI, J.P.; PALAFOX, J.: *España, 1808-1996: El desafío de la modernidad*, Madrid, Espasa, 2000.
- GIL ANDRÉS, C.: *50 cosas que hay que saber sobre Historia de España*, Barcelona, Editorial Ariel, 2016.
- HALL, M.C.: *Alfonso XIII y el ocaso de la monarquía liberal, 1902-1923*, Madrid, Alianza Editorial, 2005.
- ROMERO SALVADO, F.J.: *España, 1914-1918. Entre la guerra y la revolución*, Barcelona, Editorial Crítica, 2002.
- SHUBERT, A.; ÁLVAREZ JUNCO, J. (eds.): *Nueva historia de la España contemporánea (1808-2018)*, Madrid, Galaxia Gutenberg, 2018.
- VILLARES, R.; MORENO LUZÓN, J.: *Restauración y Dictadura*, FONTANA, J.; VILLARES, R. (dir.), *Historia de España*, vol. 7, Barcelona, Ed. Crítica-Marcial Pons, 2009.
- VV.AA.: *Historia de España*, Madrid, Ed. Santillana, 2004.

DOC. 23: Indalecio Prieto interpreta o golpe de Estado de Primo de Rivera (*El Socialista*, 9-X-1923).

Que interese podía ter a Coroa en facilitar o triunfo do movemento militar? Ían abrirose as Cortes, a presentarse novamente ante elas o problema das responsabilidades pola hecatombe de Melilla, que xa dera ao traste co anterior Parlamento, no debate acaso con inculpacións mutuas esnaquizaríanse os partidos do réxime e asomaría novamente as altas responsabilidades persoais [...] Quizais este espectáculo demoledor fíxese xurdir o motín nas rúas. A sedición militar, amparada e tutelada dende arriba podería frustralo. E xurdiu a estraña sublevación, unha sublevación de Real orde.

DOC. 24: A Tripla Alianza (*Pacto de amizade e alianza entre os patriotas de Cataluña, Euskadi e Galicia*, 11-IX-1923)

Os representantes dos patriotas vascos, galegos e cataláns:

I. PACTAN solemnemente unha alianza para a acción conxunta e a axuda mutua na campaña pola liberdade nacional dos tres pobos.

II. DENUNCIAN que o réxime imposto polo Estado español a Cataluña, Euskadi e Galicia é fillo das violencias pasadas e das coaccións presentes, e que carece do seu consentimento.

III. PROTESTAN de que dentro da Europa reconstruída segundo o principio da liberdade das nacións grandes e pequenas, Euskadi, Cataluña e Galicia continúen sometidas, en contra da súa vontade, ás institucións, ás leis, á lingua e aos gobernos que non lle son propios.

IV. REIVINDICAN o dereito das tres nacións a dispoñer libremente dos propios destinos e a vivir segundo un réxime de plena soberanía política (...).

V. AFIRMAN a vontade dos galegos, dos cataláns e dos vascos de conquistar co propio esforzo e por tódolos medios lícitos, a liberdade nacional.

VI. PROCLAMAN, para o caso de que a personalidade nacional dos pobos de Cataluña, Euskadi e Galicia seguise descoñecida e pisada polo Estado español, o dereito á apelación heroica.

VII. ACORDAN: a) constituír un Consello de tres delegados, un por cada nación (...). b) confiar á Consello (...) a tarefa de establecer os convenios concretos que respondan á finalidade do presente pacto e que en cada momento as circunstancias podan esixir.

VIII. DECLARAN no nome dos patriotas vascos, galegos e cataláns que é o seu propósito unilas voces no berro de xustiza, darse a man na propaganda, unir as forzas na loita e, se é preciso, mesturar a sangue no sacrificio.